

УКРАЇНСЬКА ДЕРЖАВНА АКАДЕМІЯ ЗАЛІЗНИЧНОГО ТРАНСПОРТУ

Токмакова Ірина Василівна

УДК 658.5:504

**МЕХАНІЗМИ ПІДВИЩЕННЯ ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНОЇ
ЕФЕКТИВНОСТІ УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ**

Спеціальність 08.06.01 – економіка, організація і управління
підприємствами

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук

Харків - 2006

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Українській державній академії залізничного транспорту, Міністерство транспорту та зв'язку України.

Науковий керівник	доктор економічних наук, професор Дикань Володимир Леонідович , Українська державна академія залізничного транспорту, завідувач кафедри економіки, організації та управління підприємством.
Офіційні опоненти	доктор економічних наук, професор Дейнека Олександр Георгійович Українська державна академія залізничного транспорту, завідувач кафедри менеджменту зовнішньоекономічної діяльності на транспорті; кандидат економічних наук Чеховська Марія Миколаївна Київський університет економіки та технологій транспорту, доцент кафедри економічної теорії.
Провідна установа	Інститут проблем ринку та економіко-екологічних досліджень НАН України, відділ економічного регулювання природокористування, м. Одеса.

Захист відбудеться “__11__” січня__2007__ р. о 15 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 64.820.05 Української державної академії залізничного транспорту за адресою: 61050, м. Харків, майдан Фейсрбаха, 7, ауд.3.501.

З дисертацією можна ознайомитись в бібліотеці Української державної академії залізничного транспорту за адресою: 61050, м. Харків, майдан Фейсрбаха, 7, ауд. 2.209.

Автореферат розісланий “__9__” грудня_____ 2006 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Чорнобровка І.В.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Відмінною рисою сучасного етапу господарського розвитку є формування уявлень про тісний взаємозв'язок економічного й екологічного добробуту. Екологічна складова обумовлює економічну ефективність підприємства в ринкових умовах господарювання. Еколого-економічні передумови визначають не лише рівень ефективного функціонування підприємства, але і принципові умови комфортного існування кожної людини.

На жаль Україна залишається державою, де зберігається переважно екстенсивний тип розвитку економіки з надто витратним варіантом споживання природних ресурсів. Продовжує зростати питома вага сировинних галузей, енерго- і матеріаломістких, екологічно шкідливих виробництв (кольорова металургія, деревообробна і целулоїдно-паперова промисловість). Одночасно має місце тенденція скорочення обсягів виробництва наукомістких галузей. Сьогодні без перебільшення можна стверджувати, що в Україні наявна екологічна криза, яка руйнує традиційну систему життєзабезпечення нації і є однією з головних причин пасивного сальдо приросту населення та невідвортної деградації українського суспільства.

Основна причина зазначеного становища полягає в низькій ефективності використання механізмів екологічного моніторингу, контролю та управління, які переважно засновані на жорстких адміністративних методах втручання.

Орієнтація суспільства на сталий розвиток країни, галузі та підприємств, що базується на зміні парадигм традиційної економіки, гуманізації та екологізації її головних принципів, відкриває нові можливості щодо вирішення екологічних проблем та потребує розробки оптимального механізму підвищення ефективності управління саме екологічною складовою діяльності підприємства.

Дослідження теоретичних та практичних аспектів економіки, організації і управління екологічною діяльністю галузі та підприємства знайшли своє місце в роботах вітчизняних та зарубіжних вчених – Балацького О.Ф., Бистрякова І.К., Буркінського Б.В., Веклича О.О., Галушкіної Т.Г., Данилишина Б.М., Дейнеки О.Г., Кашенко О.Л., Мельника Л.Г., Мішеніна Є.В., Міщенко В.С., Нестерова П.М., Паламарчука В.О., Пахомової Н.В., Реймерса М.Ф., Савченка О.Ф., Садекова А.А., Сахаєва В.Г., Синякевича І.М., Степанова В.М., Трегобчука В.М., Туниці Ю.Ю., Урсул О.Д., Харічкова С.К., Хачатурова Т.С.

У науковій та спеціальній літературі активно розробляються підходи до реформування екологічного управління, вагомо розкриваються деякі принципи розбудови еколого-економічного управління на підприємстві (ЕЕУП), досліджуються інструменти такого управління.

Проте залишаються не в повній мірі вирішеними питання підвищення еколого-економічної ефективності управління підприємством на фоні пошуку шляхів удосконалення діяльності підприємства в умовах екологізації його виробничої діяльності.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконувалась у відповідності до плану науково-дослідних робіт Української державної академії залізничного транспорту у рамках підпрограми “Залучення об'єктів підприємницької діяльності в сферу обслуговування транспортних коридорів” Національної програми “Сприяння розвитку малого підприємництва в Україні на 2003 р.”, затвердженої розпорядженням Кабінету Міністрів від 16.11.2002 р. № 657-р (договір № 2-НП-07КК-1-2003 від 1.05.2003 р.).

Мета і задачі дослідження. Метою дисертаційного дослідження є розробка теоретичних положень щодо еколого-економічної ефективності підприємства, а також розробка методичних та практичних рекомендацій поліпшення механізму організації екологічної діяльності в умовах реструктуризації управління підприємством.

Зазначена мета дослідження обумовила необхідність вирішення таких задач:

- систематизувати теоретичні та методичні основи формування управління діяльністю підприємства в умовах еколого-економічних протиріч;
- визначити сутність та структуру механізму еколого-економічного управління;
- провести аналіз та оцінити ефективність управління еколого-економічною діяльністю вітчизняних підприємств, з'ясувати дієвість впливу інструментів державного екологічного управління на підприємство;
- виявити особливості організації та управління екологічною діяльністю підприємства в умовах переходу національної економіки до ринкових відносин;
- обґрунтувати шляхи реформування механізму управління еколого-економічною діяльністю підприємства;
- запропонувати інструменти підвищення ефективності еколого-економічного управління підприємством;
- розробити методичні рекомендації щодо удосконалення системи еколого-економічного управління підприємством;
- визначити роль еколого-економічного управління підприємством в становленні екологічного підприємництва в Україні.

Об'єкт дослідження – процеси управління підприємствами в умовах їх переходу до ринкових відносин.

Предмет дослідження – напрямки та інструменти підвищення еколого-економічної ефективності управління підприємством.

Методи дослідження. Для проведення дослідження було використано загальнонаукові та прикладні методи економічного аналізу: спостереження - для постановки проблеми, виявлення закономірностей розвитку об'єкта дослідження; теоретичне узагальнення – для систематизації механізмів моніторингу екологічної діяльності; аналізу і синтезу – для виявлення чинників підвищення ефективності управління еколого-економічною діяльністю підприємства; статистичного та техніко-економічного аналізу – для оцінки ефективності еколого-економічної діяльності підприємств України та ступеня дієвості інструментів державного екологічного управління; експертної оцінки – для пропозицій щодо удосконалення методики оцінки ефективності еколого-економічного управління підприємством, графічний – для наочного зображення і схематичного подання теоретичного та прикладного матеріалу дисертаційного дослідження.

Теоретичною та методологічною основою дисертації є фундаментальні положення сучасної теорії ринкової економіки, концепції раціонального природокористування, теорія менеджменту, теорія сталого розвитку, законодавчі акти та кодекси у галузі охорони природи та раціонального природокористування України, постанови, рішення уряду з найважливіших питань організації і регулювання еколого-економічної діяльності підприємства в сучасних умовах. Постановка проблеми та аналіз існуючих підходів обумовили необхідність ретельного вивчення та систематизації методологічних матеріалів, наукової, економічної та довідкової літератури, праць провідних вітчизняних і зарубіжних економістів, періодичних економічних, екологічних та фінансових видань України і країн СНД, статистичних і звітних даних вітчизняних підприємств.

Наукова новизна отриманих результатів полягає у такому:

вперше:

- доведено обумовленість становлення екологічного підприємництва в Україні розвитком еколого-економічного управління підприємством на основі визначення його ролі в мотивації виробництва екологоорієнтованої продукції;

удосконалено:

- теоретичне обґрунтування сутності еколого-економічного управління підприємством через уточнення його суб'єкту, об'єкту та механізму;

- принципи еколого-економічного управління підприємством шляхом їх доповнення принципами циркулярності та кооперації, застосування яких направлено на сумісне та узгоджене вирішення екологічних проблем різними підприємствами;

- модель системи еколого-економічного управління підприємством за рахунок доповнення блоку “планування екологічної діяльності” елементом “вибір інструментів екополітики”, пропозиції щодо здійснення контролю результатів

екологічної діяльності за схемою “екологічний моніторинг → еколого-економічний аналіз → оцінка ефективності еколого-економічного управління підприємством ” та визначення напрямків корегуючих дій;

- підходи до визначення оцінки ефективності еколого-економічного управління підприємством шляхом використання якісних критеріїв і кількісних показників та визначення ступеня досягнення цілей, задач екополітики і запланованого рівня екологічної діяльності.

набули подальшого розвитку:

- методичні рекомендації щодо удосконалення інструментів державного екологічного управління, які передбачають реформування економічних інструментів та впровадження інструментів морально-етичного впливу і переконання;

- систематизація коштів для фінансування природоохоронних проектів на підприємстві за джерелами утворення коштів та особливостями їх залучення;

- обґрунтування пріоритетних напрямків удосконалення екологічного управління на рівні підприємства, а саме: впровадження стратегічного планування та екологоорієнтованого управління персоналом, забезпечення еколого-інвестиційних процесів та екологічної якості продукції, формування систем еколого-економічного управління підприємством;

- уточнення змісту поняття “еколого-економічне управління підприємством” через обґрунтування його здатності підвищувати економічну і екологічну ефективність господарської діяльності підприємства за рахунок подолання еколого-економічних протиріч.

Особистий внесок здобувача. Дисертаційне дослідження є самостійною науковою працею, яку виконано на основі теоретичних та практичних узагальнень механізму управління екологічними процесами на підприємстві. У роботі запропоновано механізми, яким притаманне реально забезпечити підвищення ефективності еколого-економічного управління підприємством. Особистий внесок у наукові та практичні результати, виконані у співавторстві, є такий: у роботі [2] автором виділені задачі управління персоналом в системі ЕЕУП та напрямки формування екологічної свідомості персоналу підприємств; у роботі [6] автором виявлено вплив екологічного фактора на економічну безпеку підприємства та напрямки реформування екологічного податку.

Практичне значення отриманих результатів дисертаційного дослідження полягає в тому, що запропоновані та обґрунтовані підходи до удосконалення управління еколого-економічною діяльністю підприємства, на основі яких розроблено методичне забезпечення щодо розбудови системи ЕЕУП, яке включає: методику діагностики ефективності екологічної діяльності підприємства на

основі оцінки зниження економічного потенціалу; методика оцінки ефективності ЕЕУП.

Наукові результати дисертаційної роботи знайшли застосування в навчальному процесі в Інституті перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів Української державної академії залізничного транспорту при викладанні дисциплін “Енергозбереження та екологія на транспорті” і “Економічна безпека підприємства” та конкретне практичне застосування у діяльності НВО «UBC-promo» (акт №1908 від 20.09.2006 р.) та торговельно-промислового холдингу «UBC-group» (акт №1909 від 15.09.2006 р.).

Апробація результатів роботи. Основні положення та висновки проведеного дослідження доповідалися на міжнародній науково-технічній конференції «Проблеми ресурсозбереження на транспорті» (Харків, 2006 р.), на науково-практичних конференціях “Проблеми міжнародних транспортних коридорів та єдиної транспортної системи України” (Коктебель -Харків, 2006 р.), “Проблеми економіки и управління на железнодорожном транспорте” (Судак-Київ, 2006 р.).

Публікації. За результатами виконаних досліджень, опубліковано 10 наукових робіт, з них 8 статей та 2 тези доповідей у провідних наукових фахових виданнях. Загальний обсяг опублікованих робіт становить 2,7 ум. друк. арк., особисто автору належить 2,5 ум. друк. арк..

Структура й обсяг роботи. Дисертація складається з вступу, трьох розділів, висновків, списку літератури з 168 найменувань. Зміст роботи викладений на 175 сторінках машинописного тексту, містить 17 рисунків, 23 таблиці, 1 додаток.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовано актуальність теми дослідження, сформульовано мету і завдання, визначено предмет і об’єкт дослідження, його методи, відображено наукову новизну та практичне значення одержаних результатів.

У першому розділі – “Методологічні основи еколого-економічного управління підприємством” – проаналізовано теоретичні аспекти екологізації виробництва та концептуальні засади формування екологоорієнтованого управління підприємством, визначено особливості та напрямки екологізації на підприємстві; проведено аналіз міжнародних екологічних стандартів; виявлено сутність, функції та задачі ЕЕУП.

Розвиток науково-технічного прогресу в останні десятиліття ХХ сторіччя сприяв виникненню якісно нових екологічних проблем. Забруднення природи сьогодні становить потенційну небезпеку для економічної і соціально-політичної

стабільності як окремих країн так і суспільства в цілому та створює погрози виживання людини на землі, що привело до підвищеної уваги до питань екологізації виробництва. Вирішення екологічних проблем вимагає пошуку дієвих механізмів підвищення еколого-економічної ефективності управління підприємством незалежно від форм власності або відомчої приналежності. Основні функції підприємства мають максимально забезпечити економічні та споживчі умови існування людини.

Проведений аналіз становлення екологічного управління свідчить, що екологізація виробництва має насамперед базуватися на основних положеннях концепції сталого розвитку, які припускають зміну парадигм традиційної економіки в напрямку гуманізації та екологізації, а також пошук загальних підходів і концепцій узгодженості розвитку екологічних та економічних систем.

Слід зазначити, що для організації екологобезпечного бізнесу зусиль окремих підприємств, як правило, недостатньо, тому базові принципи сталого розвитку, які є основою екологоорієнтованого управління, необхідно доповнити принципами циркулярності та кооперації, що направлені на сумісне та узгоджене вирішення екологічних проблем різними підприємствами.

На основі досліджень вітчизняних вчених зроблено висновок, що перехід України на модель сталого розвитку можливий лише за умов зміни технологічних способів виробництва з одночасним формуванням і впровадженням екологічно доцільних організаційних й економічних форм виробничих відносин та потребує удосконалення механізму екологічного управління.

Механізм екологічного управління відбиває відповідний рівень та якісний показник розвитку соціально-економічних відносин у тісному взаємозв'язку з природничо-ресурсним потенціалом та продуктивними силами і надбудовою. Зазначений зв'язок, суб'єктивно реалізуючись через свідому господарчу діяльність людей, визначає конкретні форми і методи, за допомогою яких здійснюється організація процесів взаємодії суспільства і природи на мікро- та макрорівнях. Ядром механізму екологічного управління є відповідні напрями, форми і методи реорганізації еколого-економічної діяльності та екологічного управління підприємством. Тому поряд з удосконаленням екологічного управління з боку держави має бути створений дієвий механізм забезпечення екологічних вимог на підприємстві, який ґрунтується на ефективній системі екологізації.

Управління підприємством, що формується під впливом положень сталого розвитку і має на меті досягнення необхідних екологічних цілей, є надзвичайно актуальним за кордоном вже певний час. Воно виправдано отримало назву "екологічний менеджмент".

Щодо екологічного менеджменту в Україні, то він сьогодні є ринковоорієнтованим (економічним) механізмом оздоровлення природного середовища на всіх рівнях господарювання і значно відрізняється від частково існуючого адміністративно-командного механізму екологічного регулювання. Наявність останнього визиває ряд непорозумінь, що унеможливають виконання основної задачі екологічного менеджменту, а саме впровадження дієвої системи екологоорієнтованого управління та моніторингу на підприємстві.

Зазначене вище створює передумови у подальшому для характеристики екологоорієнтованого управління на підприємстві використовувати термін “еколого-економічне управління підприємством”, як такий, що в найбільш повній мірі відображає сутність відповідного управління, а саме з метою вирішення еколого-економічних протиріч.

У процесі аналізу протиріч між економікою та екологією виявлено причини, які їх обумовили на підприємстві, а саме :

- охорона та збереження навколишнього середовища не залежить від основної діяльності підприємства, їй належить другорядна роль і за помилковою думкою менеджерів, відволікає суттєві фінансові та економічні ресурси;
- підприємства економічно не зацікавлені в охороні навколишнього середовища і намагаються аргументовано знаходитися осторонь від негайного вирішення природничо-охоронних робіт;
- підприємства не зацікавлені в підвищенні екологічної ефективності, вважають її тягарем, що невиправдано впливає на зростання собівартості продукції (послуг).

Вивчення зарубіжного досвіду розвитку ЕЕУП підтверджує його здатність вирішити еколого-економічні протиріччя на основі забезпечення та/або підвищення екологічної конкурентоспроможності, під якою розуміють показник ранжування підприємств у системі вимог світових та національних ринків за параметрами еколого-економічного впливу на навколишнє середовище і якістю продукції, що випускається.

Таким чином, концепція ЕЕУП в Україні має бути спрямована на вирішення двох ключових питань: підвищення конкурентоспроможності продукції підприємства за рахунок екологічної якості і зниження негативного впливу на навколишнє природне середовище.

Проведений аналіз монографій, літературних джерел та інших видань виявив неоднозначність щодо визначення основних складових ЕЕУП (об’єкт управління, суб’єкт управління; механізм управління) вітчизняними вченими та необхідність їх уточнення. В роботі доведено, що суб’єктом ЕЕУП є підприємство, об’єктом – еколого-економічна діяльність підприємства, а

головною метою – підвищення екологічної ефективності діяльності на підприємстві.

Зазначене вище дозволяє стверджувати, що еколого-економічне управління підприємством – це управління еколого-економічною діяльністю підприємства, яке орієнтоване на підвищення його господарської та екологічної ефективності.

За екологічних умов, що склалися в Україні функціонування ефективних систем ЕЕУП може стати одним з шляхів підвищення конкурентоспроможності вітчизняної продукції і екологічної безпеки країни. Саме тому однією з найважливіших задач сьогодення є розробка і удосконалення підходів до формування систем ЕЕУП та забезпечення його розвитку в Україні, враховуючи специфіку національної економіки.

У другому розділі – “Управління еколого-економічною діяльністю підприємств України в умовах їх переходу до ринкових відносин” - досліджено сучасний стан еколого-економічного управління в Україні; систематизовано інструменти екополітики; виявлено механізми управління еколого-економічною діяльністю підприємств в умовах становлення ринкових відносин та напрямки їх удосконалення.

Розвиток національного господарства свідчить про фактичне домінування моделі “ростоманії” над моделлю екологозберігаючого гуманного розвитку. Але сучасне зростання ВВП в Україні за рахунок ресурсомістких галузей не забезпечує зниження негативного впливу на навколишнє середовище, а, навпаки, загострює його (табл. 1).

Таблиця 1

Динаміка зміни обсягів викидів та основних макроекономічних показників в Україні за 2001-2005 роки*

Показники	2001	2002	2003	2004	2005
Кількість підприємств, що мали викиди, од.	15414	15608	14677	11130	10921
Обсяги викидів, тис. т	4054,8	4075,0	4092,2	4151,9	4449,3
Викинуто у середньому одним підприємством, т	264,3	261,3	278,9	370,0	407,4
Темпи зростання обсягів викидів, %		100,5	100,4	101,5	107,2
ВВП, млрд грн	204,2	225,8	267,3	335,1	424,7
ВВП у розрахунку на одну людину, тис грн	4,2	4,7	5,5	7,0	9,0
Темпи зростання ВВП, %		110,5	118,4	125,3	126,7

* Розраховано за: Україна у цифрах 2005 р. Статистичний довідник. – К.: Консультант, 2006. – 247 с.

Аналіз ефективності управління еколого-економічною діяльністю підприємств в Україні підтверджує, на жаль, його низьку результативність щодо подолання еколого-економічних суперечностей. Це обумовлює необхідність вирішення складної системи завдань та вимагає проведення реформування існуючих підходів, форм, методів стимулювання раціонального природокористування у напрямку створення економічної зацікавленості в гармонізації взаємодії виробництва і природи.

При дослідженні існуючих інструментів державного екологічного управління виявлено його основні недоліки, які гальмують процеси екологізації, а саме: недосконалість правового забезпечення, низька ефективність економічних важелів екологічного управління, майже повна відсутність механізмів екологічної відповідальності та інструментів морально-етичного впливу.

Удосконалення державного екологічного управління в Україні, враховуючи необхідність термінової екологічної реструктуризації економіки і природокористування, потребує розроблення та застосування пакетів законодавчих проєктів, що мають своїм напрямком економічне стимулювання екологічного підприємництва, реформування стандартів якості навколишнього природного середовища та системи екоресурсних платежів з використанням досвіду провідних країн. Найбільш значною складовою такого реформування повинно стати вдосконалення бази екологічного оподаткування на основі економічних механізмів, що створювали б умови реальних податкових надходжень.

Відхід від централізованого жорсткого впливу державних органів, формування економіки, що ґрунтується на різних формах власності, приватизація значної частки підприємств обумовлюють необхідність поліпшення ролі управління екологічною діяльністю на рівні підприємства. Пріоритетними напрямками підвищення результативності екологічного управління на підприємстві мають стати: проведення стратегічного й маркетингового планування, впровадження екологоорієнтованого управління персоналом, забезпечення еколого-інвестиційної діяльності і екологічної якості продукції та врахування екологічного фактора в механізмі ціноутворення.

Досягнення високого рівня екологічної безпеки процесів виробництва і споживання продукції і послуг потребує розробки та реалізації відповідних природоохоронних проєктів. На жаль, вітчизняні підприємства не мають резервних фінансових ресурсів для підтримання екологічної безпеки. Саме тому виникає потреба у використанні позичкового капіталу та лізингу, для природоохоронних проєктів інноваційного характеру досить реальним вбачається можливість використання венчурного фінансування.

В роботі запропоновано виділяти такі групи мобілізації коштів для фінансування природоохоронних проектів: власні кошти підприємств, позичені кошти, кошти, що залучені та кошти цільового призначення (рис. 1).

Рис. 1. Фінансування природоохоронних проектів на підприємстві

Багаторічний досвід розвинутих країн показує, що ефективність використовуваних інструментів значно збільшується при формуванні систем ЕЕУП. Це можливо за рахунок інтеграційного підходу, який полягає у вpletінні охорони навколишнього природного середовища в організаційну систему підприємства.

Конкретні форми організації управління природоохоронною діяльністю тісно пов'язані з пануючою концепцією загального управління на даному підприємстві. Також при вирішенні питання про організаційну структуру охорони навколишнього середовища на підприємстві необхідно брати до уваги особливості виробничо-технологічних процесів, професійну і соціальну компетентність та рівень екологічної відповідальності персоналу.

Проведений вибірковий аналіз управління еколого-економічною діяльністю підприємств промисловості та залізничного транспорту Харківського регіону підтвердив доцільність розробки механізмів підвищення еколого-економічної ефективності управління вітчизняними підприємствами.

У третьому розділі – “Механізми підвищення еколого-економічної ефективності управління підприємством” – розроблено методичні підходи направлені на підвищення еколого-економічної ефективності управління підприємством, визначено роль ЕЕУП у становленні екологічного підприємництва.

Як свідчить практика, діяльність по впровадженню систем ЕЕУП в Україні не отримала значного просування. Тому однією з найважливіших задач удосконалення механізму підвищення еколого-економічної ефективності управління є мотивація керівництва підприємств щодо впровадження систем ЕЕУП. Вище керівництво грає ведучу роль в появі у своїх службовців обізнаності про проблеми навколишнього середовища і спонукає їх займатися цими проблемами, роз'яснюючи їм екологічні цінності організації і повідомляючи їх про прийняті на себе зобов'язання відносно екологічної політики. Саме це зобов'язання окремих осіб в умовах розділення всіми екологічних цінностей здатне перетворити систему ЕЕУП з проекту на папері в ефективний процес.

Дослідження мотиваційного механізму впровадження ЕЕУП на вітчизняних підприємствах дозволило запропонувати перелік чинників, що впливають на мотиви і дозволяють досягти конкурентних переваг. У роботі визначені мотивуючі чинники зовнішнього та внутрішнього середовища та суб'єктивні чинники, які відображають морально-етичні цінності суспільства і впливають на формування як зовнішніх, так і внутрішніх чинників.

Проведений аналіз сутності мотивації, як функції менеджменту свідчить, що вона створює умови для ефективної роботи шляхом використання сукупності внутрішніх і зовнішніх рушійних сил. Основою мотивації є потреби, які набувають форми інтересів до різних благ, об'єктів, видів діяльності.

Враховуючи вищезазначене, механізм мотивації розбудови системи ЕЕУП, складається із сукупності мотивуючих чинників і процесів, що забезпечують виникнення спонукань до екологізації (рис. 2).

Виявлено економічно-організаційні переваги мотивації підприємств, які здійснюють екологічну діяльність, а саме:

- суттєво знижуються виробничі й експлуатаційні витрати;
- підвищується конкурентоспроможність підприємства та його продукції;
- підприємство адаптується до вимог природоохоронного законодавства з точки зору виконання останнього;
- банки охочіше інвестують кошти в екологічно безпечні технології;

- створюється сприятливий імідж підприємства серед населення і громадськості.

Рис. 2. Механізм мотивації розбудови системи ЕЕУП

З метою підвищення еколого-економічної ефективності господарської діяльності та виходячи з пріоритетних напрямків її забезпечення і основних підходів до формування ЕЕУП, запропоновано удосконалення моделі системи еколого-економічного управління підприємством, яке передбачає: здійснення вибору інструментів екополітики на етапі планування екологічної діяльності, проведення контролю результатів за схемою “екологічний моніторинг → еколого-економічний аналіз → оцінка ефективності ЕЕУП” та корегування екологічної діяльності на основі еколого-економічного аналізу та оцінки ефективності ЕЕУП (рис.3).

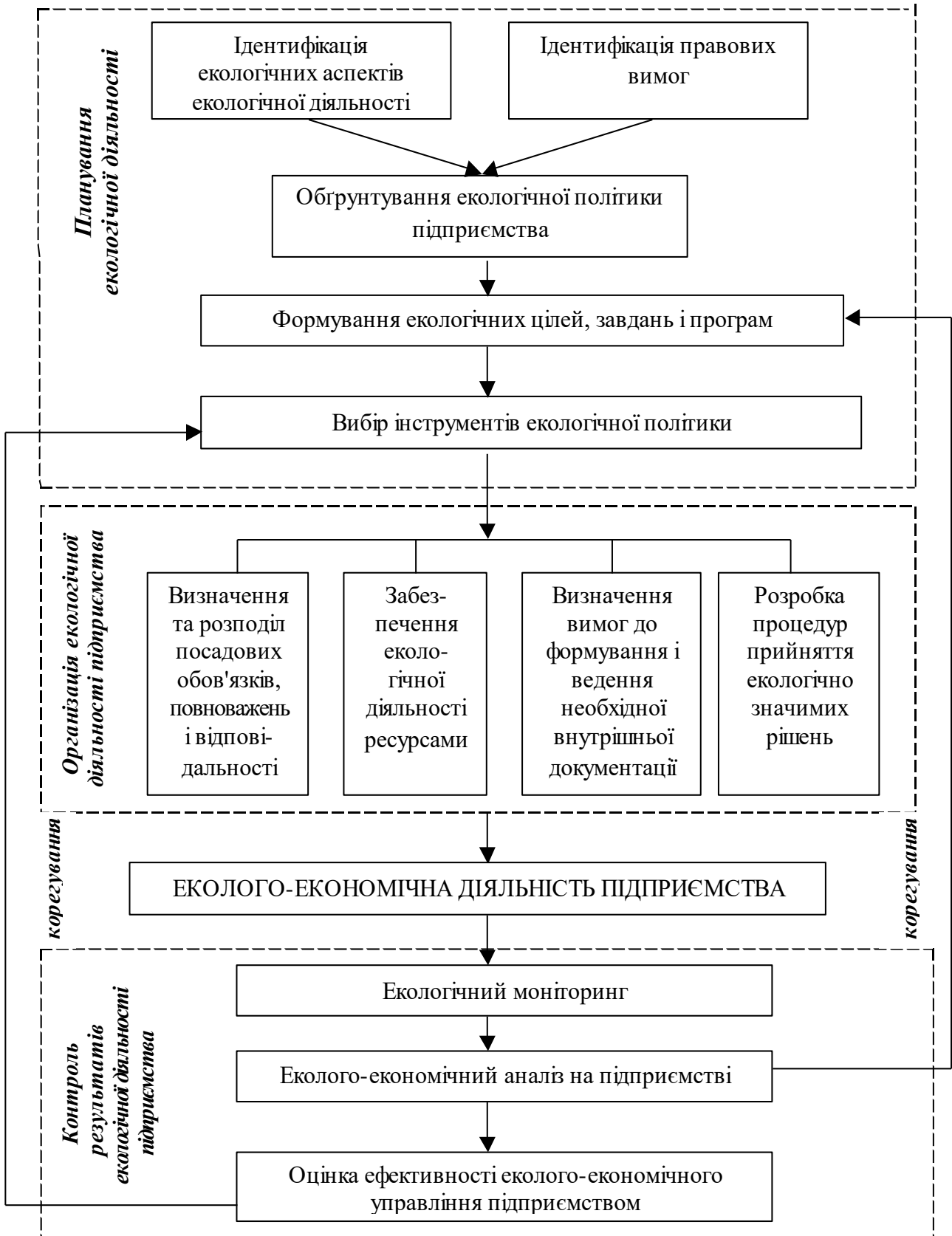

Рис. 3. Модель системи еколого-економічного управління підприємством

У роботі обґрунтовано напрямки та функції еколого-економічного аналізу на підприємстві та запропоновано удосконалення діагностики екологічної діяльності через визначення характеру порушень ходу виробничого процесу та економічних збитків. Розроблена методика діагностики екологічної діяльності на основі оцінки зниження економічного потенціалу підприємства.

Практична діяльність у сфері еколого-економічного управління вимагає не стільки додаткових витрат, скільки якісних змін в мотивації, плануванні, організації діяльності і використуванні досягнутих результатів, що потребує проведення оцінки ефективності систем ЕЕУП.

Запропоновано підходи до визначення ефективності ЕЕУП, які дозволили проводити оцінку ефективності ЕЕУП шляхом використання якісних критеріїв і кількісних показників та визначення ступеня досягнення цілей, задач екополітики запланованого рівня екологічної діяльності (рис. 4).

Рис.4. Оцінка ефективності еколого-економічного управління підприємством

Розроблена методика оцінки ефективності ЕЕУП була впроваджена в діяльність НВО «УВС-промо». Визначена за даною методикою оцінка

ефективності складає 45%, що свідчить про задовільний стан еколого-економічного управління на підприємстві та вимагає подальшого розвитку та удосконалення такого управління.

Вищезазначені заходи щодо удосконалення ЕЕУП направлені на досягнення основної мети такого управління – постійного підвищення екологічної ефективності господарчої діяльності підприємства, яка відображає можливості підприємства щодо задоволення екологічних потреб. Рівень екологічних потреб постійно зростає і вже сьогодні вимагає виробництва товарів екологічного призначення. Це дозволяє зробити висновок, що розвиток ЕЕУП обумовлює становлення екологічного підприємництва в Україні.

ВИСНОВКИ

1. Аналіз ефективності сучасного екологічного управління свідчить про його нездатність попередити нагромадження і загострення еколого-економічних суперечностей, що провокує подальший розвиток не виваженої антропогенної діяльності, руйнацію матеріальної основи суспільного виробництва і становить реальну загрозу національним інтересам. Зазначене вимагає проведення реформування існуючих підходів, форм, методів стимулювання раціонального природокористування як на рівні держави, так і на рівні підприємства.

2. Дослідження становлення екологічного управління дозволило виявити ті аспекти екологізації, що мають забезпечити підвищення екологічної ефективності управління. Зокрема методологічною базою екологізації економіки і виробництва має стати концепція сталого розвитку, яка передбачає здійснення підприємницької діяльності на засадах екологічної відповідальності. На основі вивчення зарубіжного досвіду, був зроблений висновок про необхідність для вирішення екологічних проблем консолідувати зусилля різних підприємств. Для цього пропонується доповнити базові принципи ЕЕУП принципами циркулярності та кооперації.

3. Сучасні підприємства не зацікавлені в здійсненні екологізації, тому виникає потреба реформування існуючих державних інструментів екологічного управління за такими напрямками: узгодження стандартів якості навколишнього середовища (у тому числі відповідно до європейських стандартів), модернізація існуючих інструментів з метою підвищення їх дієвості, ширше застосування інструментів морально-етичного впливу та переконання. Важливою складовою реформування зазначених інструментів має стати їх правове забезпечення.

4. В умовах переходу до ринкової економіки посилюється роль управління екологічною діяльністю на рівні підприємства. Це обумовлено і вимогами вітчизняного законодавства про підприємництво. Підвищення результативності

екологічного управління на підприємстві можливо за рахунок використання дієвих організаційно-економічних інструментів, у тому числі стратегічного і маркетингового планування, екологоорієнтованого управління персоналом, управління екологічною якістю продукції та впровадження систем ЕЕУП. Дослідження сутності ЕЕУП через визначення й уточнення суб'єкта, об'єкта та механізму такого управління свідчить, що ЕЕУП – це управління еколого-економічною діяльністю підприємства, яке орієнтоване на підвищення господарської та екологічної ефективності.

5. З метою підвищення еколого-економічної ефективності управління підприємством удосконалена модель системи ЕЕУП. Запропоновано доповнити блок “планування екологічної діяльності” елементом “вибір інструментів екополітики” та здійснення контролю результатів екологічної діяльності пропонується за схемою: екологічний моніторинг → еколого-економічний аналіз → оцінка ефективності ЕЕУП. Важливим напрямком удосконалення еколого-економічного аналізу має стати проведення екологічної діагностики, яку пропонується орієнтувати на визначення характеру порушення ходу виробничого процесу та економічних збитків.

6. Доцільно у практичній діяльності у сфері еколого-економічного управління провести якісні зміни в мотивації, плануванні, організації діяльності і використуванні досягнутих результатів. Зазначене потребує оцінки ефективності систем ЕЕУП. Пропонується проводити оцінку ефективності ЕЕУП шляхом використання якісних критеріїв і кількісних показників та визначення ступеня досягнення цілей, задач екополітики і запланованого рівня екологічної діяльності. На основі вище зазначених підходів розроблена методика оцінки ефективності ЕЕУП.

7. Направленість ЕЕУП на постійне поліпшення екологічної ефективності господарчої діяльності на підприємстві та забезпечення конкурентоспроможності продукції за рахунок екологічних переваг вимагає врахування рівня екологічних потреб суспільства, який вже сьогодні передбачає виробництво продукції екологізації стилю життя, що створює засади для становлення екологічного підприємництва.

8. Запропоновані в дисертаційному дослідженні пропозиції направлені на підвищення еколого-економічної ефективності управління підприємством та сприяють екологізації виробництва і переходу національної економіки на модель сталого розвитку. Отримані теоретико-методологічні результати є основою удосконалення механізму екологічного управління в Україні. Розроблені методичні підходи доцільно використовувати на вітчизняних підприємствах промисловості та транспорту при формуванні і розвитку систем ЕЕУП.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях:

1. Токмакова І.В. Формирование системы эколого-экономического управления предприятием в концепции устойчивого развития // Вісник економіки транспорту і промисловості. – 2003. - № 4. – С. 60-65.

2. Дикань В.Л., Токмакова І.В. Управление персоналом в системе эколого-экономического управления предприятием // Вісник економіки транспорту і промисловості. – 2004. - № 5-6. – С. 221-229.

3. Токмакова І.В. Удосконалення системи фінансування природоохоронних проектів на підприємстві // Вісник економіки транспорту і промисловості. – 2004. - № 8. – С.52-56.

4. Токмакова І.В. Конкурентні переваги екологічної стратегії // Вісник економіки транспорту і промисловості. – 2005. - № 9-10. – С.107-112.

5. Токмакова І.В. Інструменти державного екологічного управління у забезпеченні екологічної безпеки підприємств України // Вісник економіки транспорту і промисловості. – 2005. - № 11. – С. 162-165.

6. Сухорукова Т.Г., Токмакова І.В. Экологическая безопасность отечественных предприятий промышленности и транспорта// Вісник економіки транспорту і промисловості. – 2005. - № 12. – С. 82-87.

7. Токмакова І.В. Роль еколого-економічного управління в становленні екологічного підприємництва в Україні // Вісник економіки транспорту і промисловості. – 2006. - № 13. – С. 108-111.

8. Токмакова І.В. Удосконалення екологічної діяльності на вітчизняних підприємствах // Коммунальное хозяйство городов. – 2006. – выпуск 71-серия: Экономические науки – С. 171-175.

Тези публікацій:

9. Токмакова І.В. Екологічна безпека міжнародних перевезень // Матеріали II Міжнарод. наук.-практ. конференції “Проблеми міжнародних транспортних коридорів та єдиної транспортної системи України” – Харків: УкрДАЗТ. - 2006. - №14. – С. 78.

10.Токмакова І.В. Удосконалення організації екологічної діяльності на підприємствах залізничного транспорту // Матеріали Международной научно-практической конференции “Проблеми економіки и управления на железнодорожном транспорте” – Київ: КУЭТТ, 2006. - С. 267-268.

АНОТАЦІЯ

Токмакова І.В. Механізми підвищення еколого-економічної ефективності управління підприємством – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.06.01 – економіка, організація і управління підприємствами. – Українська державна академія залізничного транспорту, Харків, 2006.

Дисертаційна робота присвячена питанням теоретичного обґрунтування і практичного вирішення проблем екологічного управління підприємством, розробці методичних підходів щодо формування системи ЕЕУП.

Дисертація містить теоретичне обґрунтування та пропозиції з удосконалення напрямків екологізації виробництва, сутності ЕЕУП, напрямків поліпшення екологічного управління як на рівні держави, так і на рівні підприємства.

У роботі доведено значимість економічних інструментів екологічного управління і розкрито можливість підвищення їх ефективності в системі ЕЕУП. Запропоновано модель ЕЕУП, а також комплекс заходів, які є основою підвищення рівня екологізації підприємства, забезпечення переходу вітчизняних підприємства до сталого розвитку, зокрема через становлення екологічного підприємництва.

Ключові слова: екологічна безпека, екологізація виробництва, екологічна політика, еколого-економічне управління підприємством, екологічна ефективність.

АННОТАЦИЯ

Токмакова И.В. Механизмы повышения эколого-экономической эффективности управления предприятием – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности 08.06.01 – экономика, организация и управление предприятиями. – Украинская государственная академия железнодорожного транспорта, Харьков, 2006.

Диссертационная работа посвящена вопросам теоретического обоснования и решения проблем экологического управления предприятием, разработке методических подходов относительно формирования системы эколого-экономического управления предприятием.

В работе проведено исследование становления экологического управления предприятием и выявлены подходы, которые обладают потенциальными возможностями в решении экологических проблем экономики и производства. В качестве базовых положений экологизации рассмотрены основные принципы теории устойчивого развития, предполагающие социальную справедливость, экологическое благоразумие и экономическую эффективность. Их использование

направлено на согласование и выработку экологической бизнес-этики. Для совместного решения экологических проблем разными предприятиями предложено дополнить базовые принципы экологизации принципами циркулярности и кооперации.

Управление хозяйственной деятельностью предприятия, основанное на принципах экологической ответственности, получило широкую популярность за рубежом и называется «экологический менеджмент». Его преимущества в решении экологических проблем связывают с инициативой предприятия, предполагающей использования разнообразных инструментов экополитики и обеспечивающей имидж и конкурентоспособность предприятия.

Экологический менеджмент в Украине находится на начальной стадии его развития. Наличие частично существующего административно-командного механизма экологического регулирования создало ряд неясностей относительно формирования и внедрения экологического менеджмента на отечественных предприятиях, так как его представляют рыночноориентированным (экономическим) механизмом оздоровления природной среды на всех уровнях хозяйствования.

Проведенный анализ определения отечественными учеными основных составляющих эколого-экономического управления предприятием (объект управления, субъект управления; механизм управления) выявил неоднозначность их трактовки и необходимость их уточнения. В работе доказано, что субъектом эколого-экономического управления есть предприятие, объектом – эколого-экономическая деятельность предприятия, а главной целью – повышение экологической эффективности деятельности на предприятии.

Отмеченное выше позволило утверждать, что эколого-экономическое управление предприятием – это управление эколого-экономической деятельностью предприятия, которое ориентировано на повышение его хозяйственной и экологической эффективности.

Анализ управления эколого-экономической деятельностью на отечественных предприятиях показал его нерезультативность в решении проблем сохранения окружающей природной среды и обеспечении экологически благоприятных условий хозяйствования, а также позволил выявить основные направления усовершенствования экологического управления, как на уровне государства, так и на уровне предприятия.

Неспособность государственных инструментов экологического управления стимулировать предприятия к проведению природоохранной деятельности обосновывает необходимость реформирования, в первую очередь экономических инструментов на основе опыта развитых стран и предполагает внедрение инструментов морально-этического влияния.

Совершенствование экологического управления на уровне предприятия направлено на повышение эколого-экономической эффективности хозяйственной деятельности предприятия, что возможно благодаря экологическому стратегическому и маркетинговому планированию, экологической ориентации персонального менеджмента, обеспечению эколого-инвестиционной деятельности и экологического качества продукции.

В работе обоснована важность использования инструментов экологического управления и возможность повышения их эффективности в системе эколого-экономического управления предприятием. Усовершенствована модель системы эколого-экономического управления предприятием. Обоснована необходимость проведения контроля результатов экологической деятельности по следующей схеме: экологический мониторинг → эколого-экономический анализ → оценка эффективности экологического управления. На основе определения роли эколого-экономического управления в мотивации производства экологической продукции сделан вывод о обусловленности становления экологического предпринимательства развитием эколого-экономического управления.

Предложенные в диссертационной работе результаты являются основой повышения уровня экологизации предприятия и обеспечения перехода национальной экономики к устойчивому развитию.

Ключевые слова: экологическая безопасность, экологизация производства, экологическая политика, эколого-экономическое управление предприятием, экологическая эффективность.

THE SUMMARY

Токмакова I.V. Machineries of rise of efficiency of ecologo-economichnogo management by an enterprise – Manuscript.

The dissertation is taking of scientific degree of candidate of economics speciality 08.06.01 – economics, organization and management of enterprises. – Ukrainian State Academy of Railway transport, Kharkiv, 2006.

The present thesis contains theoretical grounds and suggestions of improving approaches of ecologic production, nature of ecological and economic management of enterprises, approaches to improve ecological regulation both on country and enterprise basis.

The thesis has proved the significance of economic instruments of ecological management, and demonstrated possibility to increase their efficiency in the system of ecological and economic management of enterprises.

It has been suggested a model for ecological and economic management of enterprises, as well as basic methods to increase the level of an ecological enterprise, particularly through formation of ecological enterprises.

Key words: environmental safety, ecological production, environmental policy, ecological and economic business management, ecological efficiency.

Токмакова Ірина Василівна

**МЕХАНІЗМИ ПІДВИЩЕННЯ ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНОЇ
ЕФЕКТИВНОСТІ УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ**

Спеціальність 08.06.01 – економіка, організація і управління
підприємствами

АВТОРЕФЕРАТ

**дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук**

Надруковано згідно з оригіналом автора

Відповідальний за випуск

Н.Є. Каличева

Підп. до друку 6.12.06.

Формат 60x84 1/16

Спосіб друку - ризографія

Умов. друк. арк. 0,9

Безкоштовно

Тираж 100 примірників

Зам. №594

Видавництво УкрДАЗТ

Свідоцтво про державну реєстрацію ДК № 112 від 06.07.2000 р.

61050, Харків, майдан Фейєрбаха 7.